

Peníze ve hře

„Každá hra, která se neurčuje o peníze, je špatná,“ prohlašuje Kožíšek.
A Petkov: „Není peněz, není nic.“

Chceme-li jim porozumět, nezbyvá nám než pozastavit kulturní rozdíly mezi svým (nehráčským) a jiným (hráčským) prostředím. Takové pozastavení obsahuje především ochotu připustit i to, že nám dobře známé pojmy, jako například „hra“ nebo „peníze“, mohou mít v jiném prostředí nejednou zcela jiné obsahy.

Prozkoumáme-li je poctivě, tedy s opravdovým respektem k jinakosti, uvedená věta zůstane prostá. Jenže jinak, než jsme předpokládali.

Podle Eugena Finka je charakteristikou hry „neskutečnost“, kterou dokonce považuje za její „bytostný rys“, přičemž to není jen jedna charakteristika z mnohých, nýbrž „rys, který určuje její ráz“ (1993: 97). Často citovaný autor opakovaně zdůrazňuje, že konstitutivním rysem hry je „parafraze vážného života v životu zdání“ (ibid.: 91). Hra bývá považována za „pouhé zkoušení možností, jež nemá žádné nevyhnutelné následky“ (ibid.: 93).

Jenže vstoupíme-li do *hazardní* hry jako aktéři, rázem pocítíme její intenzivní lákavost i hrozby a z nich vyplývající naléhavost, jež nás nutí bystřít smysly. Času na rozhodování je málo, ale navzdory tomu musíme své kroky uvážit, protože každý z nich nabývá významu. Na rozdíl od většiny svých počínů v mimoherní situaci nemůžeme ty *na hře* odvyšvědit, zpochybnit, devalvovat jako vtip nebo přihlásit k reparátu; hra jim vystaví účet, vůči němuž se nelze odvolat. Tu záleží na všem, i na maličkostech, jichž bychom si v neherní situaci stěží povšimli, a pokud ano, téměř jistě bychom jim nepřikládali váhu. Naléhavě – a pocit naléhavosti se dostavuje vždýcky,

protože rozhodnutí je takřka na dosah ruky; „nejzávažší touhu a vašeš nevbuzuje to, co je nám vzdáleno, výběž něco, co nemáme, a přitom se zdá, že chvíle, kdy to budeme mít, je blíž a blíž“ (Simmel 1997: 19) – si uvědomujeme, že jindy zpravidla líný a rozbyhavý proud událostí se dává do pohybu určitým směrem, že teprve nyní se dostáváme do opravdu bytostného kontaktu s realitou, a tak myšlenka, že by hra mohla být neskutečná (přínejmenším méně skutečná, než je náš pobyt v „obyčejném“ životě), je nejspíš tím posledním, co bychom si připustili.

„Hazardní hra,“ říká Walter Benjamin, „generuje svými experimenty bleskově rychlý proces stimulace v okamžiku nebezpečí“ (1929: 190). A Michael Konik (účastník mnoha amerických turnajů v pokeru, kde přihláška stojí 10 000 dolarů) nabádá: „Hrajte přínejmenším o tolik, abyste v případě, že prohrájete, váhali, zda se o tom zmíníte své ženě. (...) Krátce: hrajte o tolik, aby prohra bolela“ (2001: 34–36). Hazardní hra naplňující svůj pojem – nebezpečná a s často bolestnými následky – se proto nikdy neodehrává „v živlu zdání“. O to se právě peníze spolehlivě postarají.

Už Johan Huizinga konstatoval, že „jsme zvyklí považovat protiklad hry a vážnosti za absolutní. Všechno však naznačuje tomu, že tento protiklad nemá hluboké základy“ (2000: 31). Cituje Franze Boase, jehož Marnalekalové kruté trestají narušení posvátného úkonu hry byt jen „smíchem či zakašláním“ (ibid.: 87), a já mu z vlastní zkušenosti musím dát za pravdu: hru narušuje i účastník, jehož myšlenky zřetelně zabíhají jiným směrem, kazilo by ji i pouhé zívnutí, které by se dalo vyložit jako příznak toho, že hráč se na dosažení zadaného herního výsledku neupíná s veškerým úsilím, jehož je schopen. Zvedat ze stolu rozdané karty, jako by člověk zvedal ubrousek, je nepřístojné, s rozdaným listem je třeba se seznamovat jako s obsahem telegramu a karty si *gustýrovat*. Aby se hra „nekazila“, musí byt pro všechny účastníky vážná. „Hra se obrací ve vážnost a vážnost ve hru“ (Huizinga 2000: 18). Skutečně vážnou by se však nestala právě v případě, že by ji neprovázely „nevyhnutelné následky“, jak o tom píše Fink Jenže, řečeno s Ervingem Goffmanem (prezident American Sociological Association a badatel na poli symbolické interakce, který se nechal zaměstnat jako krupjér), hazardní hra zcela

nepochybně má „konsekvenčialitu, tedy schopnost výhry či prohry přelst se přes hranice událostí, v nichž se zrodily, a objektivně ovlivnit pozdější život hráče“ (1967: 159).

A tuto konsekvenčialitu má právě proto, že se hraje o peníze, o jejichž povaze mluví v tomto smyslu podobně vědec i básník: „V konceptu peněz je obsažen koncept budoucnosti“ (Ferguson 2009: 19). Jakkoli mince (například dvacetcentavová) je jen soubor možných budoucností. Peníze jsou abstraktní, říkal jsem si. Peníze jsou budoucí čas“ (Borges 2009: 303).

Dětská hra následky, přelévající se přes hranice hry, zpravidla nemá, o té však Kozíšek nemluví. Neodkazuje ani ke hře o zápalky, o knoflíky, nebo o povinnost poraženého udělat několik dřepů. Nemí ochoten zabývat se ani hrou o několik korun (proto u Nováků ignoruje šachisty, kteří víc nevsadí). Narož o desetihaléře – z prostoru pod cedulí „Hazardní hry zakázány!“ je desetníkovi mariáš vykázan nikoli proto, že patří, ale právě kvůli tomu, že *nepatří* mezi hazardní hry, kterým se všichni přichozí chtějí ve skutečnosti věnovat. Nepatří mezi ně proto, že postrádá jejich nezbytnou konsekvenčialitu, umožňovanou tím, že se hraje o nezanedbatelné peníze, cenné i v mimoherním prostoru a postherním čase.

Spolu s Gerdou Reithovou nepochybují, že „bez existence autentického měřítka hodnoty nemůže hráč do hry smysluplně vstoupit“ (2002: 146) ani v ní později setrvat. Peníze jsou omím „autentickým měřítkem“ par excellence, protože jsou lépe než jakákoli jiná myšletná média vybaveny sociálně ratifikovanou hodnotou. Měří ovšem nejen hru, ale současně i „hráčskost“ hráčů: Jestliže se Kozíšek snaží odhadnout, zda má přichozí peníze (a pokud ano, jsou-li to peníze právě do hry), zkoumá hlavně to, může-li on, hráč, s tím člověkem navázat komunikaci *jako s brátem*, respektive na jaké úrovni. Hráč je v této optice svěrázným Golemem divotvorného pražského rábína: do dílku jeho čela je nutno vložit magický šém. Jedině v tom případě se vztyčí a vykročí do světa, hotov k velikým činům; zbavte ho šému, a bude jen hromadou hlíny. Kozíškova vlastní metafora je dostatečně výstižná – označuje-li velkou výhru jako *vyžívou*, či dokonce *transfuzi*, myslí na sílu, která z neudužívaných dělá ty, kteří kypí „zdravím“, ovšem specificky hráčským.

Peníze ve hře jsou též nástrojem i cílem a člověk je hráčem natolik, kolik peněz je schopen do hry vložit.

Schopnost peněz přelévát se ze hry „přes hranice události, v nichž se zrodily, a objektivně ovivnit pozdější život hráče“, považují za zjevnou. Přehledná situace se nicméně stane problematickou, pokud si mě-li se rozkryt, co Erving Goffman už nerozkryvá: „pozdější život hráče“.

Problematická je zřejmě už jen proto, že antropologické bádání mnohokrát prokázalo: lidé vkládají do peněz nejen význam kvantitativní, ale i kvalitativní a „hodnotové standardy bývají přijímány větší, ale nikdy univerzálně“ (Gregory 1997: 15). I peníze jsou proto nejen „situačně definovány, ale i kontinálně znovuvyjadřávány“ (Parry – Bloch 1989: 23). Nadto mohou přecházet „z jednoho hodnotového režimu do jiného“ (Appadurai 1986: 15), do režimu, v němž „projdou kulturní redefinici a mohou být použity sverzázním způsobem“ (Hugh-Jones – Humphrey 1992: 54). Zjevně „mohou být různé reprezentovány jak různými kulturami, tak různými skupinami uvnitř jediné kultury“ (Parry – Bloch 1989: 19) a také, vzhledem k rozličným situacím, jednotlivými členy této kultury vzhledem k jejich trajektorii. V posledku si je každý akter sociálního časoprostoru vykládá a reprezentuje po svém a o prosazení své reprezentace nepřetržitě vyjednává. Například s penězi od manžela nakládá žena v domácnosti jednou jako s „kapesným“, jindy jako s „penězi na domácnost“, ačkoli fyzicky se jedná o tytéž mince a bankovky – za kapesné má „právo“ si koupit parfémy, jinak jí poskytnuté peníze přináší „povinnost“ nakoupit zboží nebo služby prospívající celé rodině. Soubor reprezentací tkví i v prosazení představy o tom, co je „kapesné“ a co ne. A jiné peníze jsou naopak považovány za „nedělitelné – například dědictví nebo svatební dar“, jak dokládá Viviana A. Zelizerová. Tento „proces převrací zobecněný kvantitativní standard do mnoha specializovaných kvalitativních standardů“ (Gregory 1997: 14). Proto je „utilitární přístup k penězům z teoretického či empirického hlediska svěrací kazajkou“ (Zelizer 1989: 344).

Vidíme sice, že i hráči si služby či předměty v neherním světě kupuje, jako listonoš pokorně děkuje za nepatrné spropitné a drobné

mince ukládá do peněženky s hnidopišskou pečlivostí a jako zákazník státního monopolu Tabák Kutná Hora se mezi jeho produkty rozhoduje pro ty nejlepší, takže i pro něho peníze jako utilitární komodita bezpochyby plní běžné ekonomické funkce, avšak *na hře* peníze nepočítá, byť se jedná o tisíce, do kapes je strká bez ladu a skladu a v mnoha dalších ohledech s nimi nakládá výrazně jiným způsobem nežli v neherním prostředí. Tomuto nakládání se budu ještě podrobně věnovat, už v této chvíli chci nicméně prohlásit, že hazardní hráči, které jsem poznal, byli svisí vztah k penězům snad intuitivně, ale na každý pád adekvátně schopni *měnit* podle struktury okolního prostoru a podle kontextu.

Cím jsou tedy peníze v prostoru a kontextu hazardní hry? Kromě prostředku registrace ke hře, jak už jsme konstatovali, jistě i cílem, o jehož dosažení je nutné se vši vážností usilovat. Tedy i motivem.

Mnozí sociologové zjišťují: „Jestliže se otážíme, co gamblera motivuje, odpověď je prostá a vždy stejná – je to naděje na zbohatnutí, a to zbohatnutí bleskurychlé“ (Brenner – Brenner 1990: 91). O herních motivacích při loterii informuje *Ohniv slovník naučný* už v roce 1900, že „na újmu spořivosti živí lačnost po nahodilých bezpracných ziscích“ (1900: 362), zatímco Roger Caillois říká: „Misto trpělivé námahy, která vynáší málo, ale jistě, nabízí hazard přelud okamžitě nabytého jmění, náhle získaného volného času, hojnosti a přepychu“ (1998: 161).

Mně by Kozíšek na podobnou otázku nejspíš řekl: „Neptej se na takový nesmysl.“ To je ovšem ryzí spekulace, protože mě, hráče a nadto jeho *chábna* – nikoli sociologa spolehajícího na kvantitativní metody, a dokonce ani etnografa provádějícího zúčastněné pozorování – by *nikdy nenapadlo* se ho na to ptát. I dnes jsem přesvědčený, že spíš než tím, co hráči říkají, je smysluplnější zabývat se tím, jak jednají, jak je jejich jednání „symbolicky situováno, tj. v jaký den, na jakém místě, jak byl obsazen a strukturován okolní prostor“ (Sima 2008: 35). Pak se rovníko mezi „tuhou po výhře“ a „tuhou po rychlém zbohatnutí“ stane mimořádně problematickým. Neunikne nám, že Kozíšek počítající svou životní výhru ve světle jediné žárovky odmítá i tu „hojnost a přepych“, jež by mu přinesla

druhá žárovka v druhé místnosti jeho věru spartánského bytu. Co by Roger Caillois a mnozí další zastánci jeho myšlenkové školy vyvodili z jednání Starýho Vrbý, který v časech svého *brusu* neměl už ani po kapsách, v ponožkách a za košili dost místa na všechny vyhrané bankovky, a tak si obstaral papundeklovou krabici od televizní značky Orion, kam je házel – a současně odmítl, jak jsem toho byl osobně svědkem, vyjít vstříc naléhavému přání své manželky, která ho žádala o zakoupení miniaturní lahvičky likéru Borovička v ceně devíti korun, s vysvětlením, že „nebude utráčet za blbosti“?

Oba muži jistě mohli být chorobnými lakomci, ale to by jimi museli být i nespočetní jiní, jež jsem za ta léta poznal a jejichž přechodem zůstávala sklenice piva, tesilové kalhoty, pitratlon po holení na tvářích a dostihový triedr kolena krku nejen v těch obdobích, kdy *chodili vedle boř*, ale i pokud měli právě po kapsách či v krabiciích násobky ročního příjmu průměrného pracujícího.

„Pozdější život hráče“ tedy peníze ovlivňují, nikoli však jako život konzumenta materiálního přepychu, nýbrž právě jako život hráče. Po výhře touží a o výhru usiluje, ale pokud jí dosáhne, je pro něho „výživou“, která mu umožňuje v hráčské existenci pokračovat. Čím větší výhra, tím plněji bude hráč ve zmiňném „pozdějí“ hráčem. A po tom, aby byl hráčem v maximální možné míře, touží nejvíce ze všeho.

Nejsem ani první, ani jediný, kdo si toho povšiml. Dávno mě předešli jiní – zpravídla ti, kdo *na hře* rovněž získali akterskou zkušenosť. Blaise Pascal, hráč v kostky, říká o člověku, který denně vsází do hry: „Dejte mu každé ráno peníze, které může za ten den vyhrát, pod podmínkou, že hrát nebude; uděláte z něho nešťastníka“ (1973: 154).

Roger Caillois, který si akterský výrok „Hrají proto, abych vyhrál“ vložil jako „touhu po přeludu přepychu“, jen opodstatňuje obavu Pierra Bourdieua z „nebezpečí podléhat klamům, které plynou ze sklónu zaměřovat akterovo hledisko s pozorovatelovým, například při hledání odpovědí na pozorovatelovy otázky, které si praxe nikdy neklade, protože nemá potřebu si je klást“ (1990: 82).

Vzrah hráče k penězům se ovšem tím, co jsme dosud popsali (prostředek registrace do hry, založení hráčské „mohutnosti“) ještě zcela nevyčerpává.

Peníze Starýho Vrbý v krabici od televizoru mohou znamenat rozchod s „rozpočtovou disciplínou“, tak typickou pro obyčejný svět. „Člověka v každodenním životě trápí neustálé připomínání potřeby mít svůj rozpočet pod kontrolou (...), zatímco, velcí hráči – ti, kteří hrají dostatečně často a dostatečně mohutně, aby se jejich hraní stalo ohniskem uspořádání jejich života – nemají žádný smysl pro „rozpočet“. Tato role je s hodnotami střední třídy a příslušností k ní nekompatibilní“ (Downes et al. 2006: 101). Zmíněný „rozchod“ však může být mnohem radikálnější a agresivnější.

Emograf Michael Stewart, který sledoval celonoční hazardní hry v romské osadě za častí socialismu kdesi v Maďarsku, konstatuje: „Bylo pro mě velmi zvláštní pozorovat zaměstnané muže, kteří právě prohráli obrovské sumy peněz (až čtyřnásobek měsíční mzdy), a příští měsíc se chystali hrát znovu“ (2005: 68).

Je zřejmé, že lidé, kteří prohráli čtyřnásobek měsíčního příjmu, o který se zasloužili prací, je mu líto a skutečnost, že se chystají hrát znovu, v něm vyvolává zmatek. („Romové můj zmatek nesdíleli,“ dodává k pozorované situaci později; *ibid.*: 233). Stewartovi – a povšimněme si, že ani neregistruje, že peníze se nikam neztratily, že někdo je sice prohrál, ale jiný vyhrál – očividně působí potíže neposuzovat peníze v tom „hodnotovém režimu“, který je mu vlastní jako nehráči a beze zbytku přistoupit na jejich reprezentaci v hodnotovém režimu hazardní hry.

Je-li pozorovatel v takové situaci méně vstřícný k jinakosti jiných, považuje-li svou pozici za epistemologické privilegium a v případě peněz trvá na svém pojmovém určení jako na tom „správném“ (takže není morálně neutrální), zpravidla dojde ke zjištění, že aktéři, kteří „jeho zmatek nesdílejí“, se dopouštějí chyby, kterou jim je nutné vysvětlit a tak je vrátit ze scestí, kam nešťastně zabloudili. Jeden příklad z mnoha: Pokud jde o peníze ze hry, „neměly by principiálně být ničím jiným než pouhým doplňkem nebo přepychem“ předaným „k pravidelnému příjmu, který hráči plyne z výkonu jeho profesce,“ píše Roger Caillois (1998: 174).

Michael Stewart se nicméně přihlásil ke svému „zmatku“, a tak mohl to, co pozoroval, posléze pochopit. „Pochopení jiného,“ říká v této souvislosti Robert N. Bellah, „zahrnuje ohromné potíže

a složitosti. Pouze aluzivně spatřujeme, že projekt pochopení jiného je motivován hlubokým zmatkem z chápání sebe sama. Nemluvíme tu o osobním, psychologickém já, ale o kulturním. Mnohé z nejlepších antropologických prací byly motivovány právě tímto prohlubujícím se pocitem zmatku“ (2007). Michael Stewart nejenže, na rozdíl od Rogera Cailloise, připsal možnost dvou odlišných reprezentací peněz, ale i existenci dvou odlišných ontologických řádů, v nichž zmíněné reprezentace koření. Soudím tak z jeho zprávy: „Jak se nezázivně pa-pírové peníze přesouvaly z jedné strany stolu na druhou, předváděli muži symbolické zničení té části osobnosti, která se zapojovala do vy-dělávání těchto peněz v zaměstnání. Práci v továrnách řídili *gadžovští* šéfové, kteří měli jiné záměry a motivaci, a peníze takto získané nes-ly stejné znaky. Peníze z her nebyly poskrvněné prací, nenesly s se-bou ponížující minulost. Prohra byla tedy skoro stejně přijatelná jako výhra a jistě vhodnější, než kdyby se někdo do hry nezapojil vůbec“ (2005: 68).

Jsem přesvědčen, že etnografova interpretace odpovídá tomu, co jím sledování romští hráči opravdu prakticky uskutečňují. „Pravidel-ný příjem, který plyne z výkonu jejich profese“, který tolik doporu-čuje Caillois, je přesně tím, co má „ponížující minulost“ práce pro bílé šéfy. Aby si člověk uchoval sebeúctu a mohl se jich dotýkat, je vhodné tyto peníze očistit tak, aby své „poskrvnění“ ztratily, a spolu s nimi „symbolicky zničit i tu část své osobnosti“, která se na onom poskrvnění podílela.

Symbolické očišťování peněz zdaleka není omezeno na primi-tivní hru *voko bere* maďarských Romů za socialismu. Má bohatou minulost i přítomnost. A rozhodně se mu nemusejí věnovat jen lidé marginalizovaní.

Doboví komentáři společenského dění Anglie 19. století mlu-ví o sázkách, jež na dostihových závodištích uzavírali za neslychané obnosy u bookmakerů nejpřednější aristokraté. Vévoda z Beaufortu, Earl of Glasgow, Earl of Derby, Earl of Durham, Lord de Ros, sir George Chetwynd či Charles Greville, „*Whig aristocrat*“, pro něhož pohrádání plebsem bylo druhou přirozeností“ (Mortimer 1958: 91), sázeli nejen na dostihové koně, ale třeba i na zápasy boxerů. Hráč-ské kariéry začínali s ohromnými majetky a nejednou je končili

na mizině, jako například proslulý plukovník Henry Mellish nebo kapitán Jack Myrton (The Druid 1912: 119). Oblíbený dandy George Payne, který „mohl zaznamenat vynikající úspěch v leckteré oblas-ti života, ale bez zjevného zaváhání se věnoval dostihům a kartám“ (Mortimer 1958: 99), dědil velké majetky tiktát (poprvé, když jeho otec podlehl zraněním ze souboje) a všechna dědicví prohrál (Lon-grigg 1972: 130); o 60 000 liber přišel, když jeho Savernake ztratil Derby roku 1866 o krátkou hlavu. Bookmakeri – o prvním z nich tradice tvrdí, že se jmenoval Ogden a že začal nabízet různé vyso-ké kursy na každého koně mírnku v Newmarketu počátkem deva-desátých let 18. století“ (Longrigg 1975: 138), a tak položil základ „dělní knihy“ – vždy měli ve hře matematickou výhodu, *na dlouhou dyšianc* proto nemohl nikdo, tím méně inteligentní vzdělanec, očekávat, že u nich peníze neprohráje. Za opravdu zajímavé však považují to, jak o situaci referuje tehdejší tisk: v kontrastu s příklad-ně se chovajícími aristokraty jsou bookmakeri vesměs „špinaví, drzí a často téměř negramotní. Nejvýrazněji se mezi nimi prosadil jistý William Crockford, s polodiotickým výrazem v sinále tváří a ruka-ma jakoby bez kloubů, měkkýma jako čerstvé telecí a bílýma jako papír. Jeho tváře vyhlížely ochablé a jeho ústa byla přecpána kostmi mrtvol. Podobně, Crutch, Robinson proslul jako arogantní, šišlavý a špinavý mrzák, Ludlow Bond jako marnivý, umaštěný, nápadně se strojící mizerá, známý jako Smrt na bílém koni, zatímco Wagstaffe byl výjimečně drzý a odporný halama, jehož zuby do sebe zapadaly jako dvě cirkulárky“ (ibid.).

Rád bych se u anglických aristokratů jako hráčů alespoň krát-ce zastavil. Předně je nápadné, že za svou parádní disciplínu si vy-brali dostihy; soudím, že k tomu měli dobrý důvod. Jízda na koni je spojena s aristokracií od jejich počátků, dostihový kuň je nadto aristokratem par excellence: dostihových zkoušek se smí účastnit vy-hradně „anglický plnokrevník“, tedy takové zvíře, jehož oba rodiče (a všichni předkové) jsou zapsáni ve *Stud Book*, Plemenné knize. Ta byla jednou provždy uzavřena (*všichni* dnešní dostihoví koně pochá-zejí v patřilnii z jednoho ze tří „praotců“). Podobně jsou i šlechtici jezdcí, jejichž hrdost a historické vědomí se odvozuje z rodokmenu“ (Duby 1997: 176). Tito jezdci vyjíždějí v časech své slávy do bitev,

jejich příběhy jsou zasaženy do „dávné eschatologické perspektivy. Vítězství je jakýmsi novým křtem, který smývá hřích, poskvrnu, která ospravedlňuje nerovnost“ (ibid.: 177), respektive nadřazenost aristokracie. Bitva svádná aristokraty v koňských sedlech proto podporuje reprezentaci „určité moci, morálky a sociální struktury“ (ibid.: 161). A právě taková je i „bitva“ sázková – uvedený popis bookmakerů pak především sugeruje jejich úlohu v procesu, během něhož měly být peníze díky pravým hrdinům symbolicky odhodnoceny, zbaveny „hříchů“ svého původu. Aristokracie věrná vlastní reprezentaci musela peníze pohrdat spektakulárně, buď je „očistit“, anebo připustit, že spadnou třeba do pekla, jehož kontury lze vytnout v metafoře „úst přecpaných kostmi mrtvol“.¹⁸

Také šlechtici toužili triumfovát nad „šéfy továren“, v jejich případě to však nebyli socialističtí manažeri, nýbrž rapidně bohatnoucí kapitalisté, kteří se společensky nezadržitelně prosazovali; úspěch peněz a jejich schopnosti nivelizovat vyvolal touhu bránit vlastnosti jedinečné, osobní. „Peníze“, uvažuje Georg Simmel, „jsou, vulgárně, protože jsou ekvivalentem pro cokoli; vznešené je jen to, co je individuální; zatímco to, co je rovné mnohému, je rovné i tomu nejnižšímu, a na úroveň nejnižšího stabuje i to nejvyšší“ (1997: 16). Aristokrat, který se za ztlesnění toho nejvyššího považoval, chtěl předvést, že podnikatel má „jen“ peníze, nadto peníze poskvrněné v jeho případě praktikami „plebsu“, a proto rovněž obtěžkané „ponižující minulostí“. Z jeho pohledu „byla hazardní hra, metaforickou substitucí starého způsobu života“ (Reich 2002: 66) – gentleman neměl usilovat o hromadění peněz, nýbrž demonstrovat odvahu (proto sázel vysoko) a čest (nad prohrou netruchlil a plně vyrovnával sázkové dluhy).

Rozdíl mezi anglickými (v jisté době i jinými evropskými, zejména francouzskými) šlechtici a Stewartovými Romy je v jistém smyslu subtilnější, než by se na první pohled mohlo zdát; tím spíš stojí za úvahu to, co obě zmíněné hráčské komunity spojuje: v obou

18 Zatímco mnozí aristokraté končili na mizině, bookmakeri po sobě napak zanechávali pohádkové majetky. Například Frederick Swindell, který začínal jako údřbář strojí v továrně na palné zbraně, odkazoval dědicům v poslední vůli 140 000 liber (Sasuly 1982: 30).

případech šlo o symbolické očistění peněz v první řadě, takže probíra skutečně byla „skoro stejně přijatelná jako výhra a jistě vhodnější, než kdyby se někdo do hry nezapojoil vůbec“.

Svět vyznačující se funkcionální racionitou, komifikací a byrokraticí trvá na své reprezentaci peněz důsledně. K jejímu prosazení vytváří například lékařské diagnózy, které zastánce jiných reprezentací označují za duševně nemocné. Jmenovitě pro ty, jejichž „porucha spočívá v častých opakovaných epizodách hráčství“, má v mezinárodní klasifikaci nemocí připravenou diagnózu F63.0 (Nešpor 1994: 27).¹⁹ Buďte pro dítě dobrým modelem, „vyzývá MUDr. Nešpor ve své knize *Hazardní hra jako nemoc*.“ Dítě vyčítá, že i pro vás mají peníze, které jste si poctivě vydělal, větší cenu, než kdybyste je někde našel nebo vyhrál“ (ibid.: 97).

Jenže pro hráče takové peníze „větší cenu“, tedy hodnotu, kterou do nich vkládá psychiatr, rozhodně nemají. „Hodnota je tím neviditelným řetězem, který vztahy mezi věcmi spojuje se vztahy mezi lidmi“, a „esenci vytváření hodnoty je lidské vědomí“. Pro společenské vědy je každopádně nepřijatelné „vytvořovat ideál, vůči němuž může být určitý typ chování sledán nedostatečným, protože stanovení podobné ‚optimality‘ ustavuje nadřazenost toho, co má být, nad tím, co je“ (Gregory 1997: 12–13). Budeme-li se poctivě věnovat pouze tomu, co „je“, a zbavíme se „zmatku“, který v nás budí morální rozrušení, pak nahlédneme, že pro Stewartovy Romy mají nemalou hodnotu peníze zbažené prostřednictvím hry moci, již vůči nim uplatňují *gadžové*. Angličtí aristokraté podobným způsobem odmlájejí étos buržoazie. A má vlastní zkušenost se vztahuje k penězům ráteřkovým socialismem, který je vyplácel „pracujícím“ podléjícím se na uskutečňování jeho cílu, jež ovšem nemalé části těch pracujících byly proti mysli nebo svědomí. Nepochybují, že dalších partikulárních důvodů, daných specifickou sociální konfigurací vnucující svou reprezentaci penězům v tom „světě“, vůči němuž chce hráčský „svět“ vytvořit alternativu, je nespočet. Jedno však s překvapivou vytvrálostí trvá napříč prostorem i historickým časem: Hráčovy peníze jsou

19 Mezi studiem věnovanými gamblerství viz například Bergler 1967 a Shaffer 1999.

na bře reprezentovány především jako prostředek k triumfu nad jinnou, nehermí reprezentací peněz.

Mnozí pozorovatelé herního prostředí si tohoto skutečně zásadního významového přesmyku povšimli. Nejednou je v něm dále utvrdily autentické výroky aktérů herního prostředí. Například: „Ať je to cokoli, co jako hazardní hráči chceme, peníze to nejsou,“ jak říká jeden z mnoha svědků (Sagal 2007: 436). Přesto při jeho interpretaci doporučuji určitou obezřetnost, bez níž bychom snadno mohli dojít k příliš zjednodušujícím závěrům.

„Peníze musí být v hazardní hře přítomné, ale nemohou být důležité. V protikladu ke svému statusu ve vnějším světě, kde jsou záhodoucím médiem hodnot, jsou ve hře chápány jako věc, která je sama o sobě takřka bezcenná. (...) Jako konečné měřítko hodnot ve vnějším světě jsou během herní směny svrženy ze svého trůnu,“ vyvozuje z toho Gerda Reithová (2002: 147–148).

Tatáž autorka (podobně jako jiní) ovšem krátce předtím konstatuje, že „hrát poker o zápalky je vnímáno jako dětská hra, protože bez existence autentického měřítka hodnoty nemohou hráči do hry vstoupit. (...) Ztělesnit se prostřednictvím něčeho tak bezcenného, jako jsou zápalky, by bylo ponižující, neboť by to učinilo hráče stejně bezcenným, objektem výsměchu“ (ibid.: 146). Naprosto s tím souhlasím, pak se ovšem musím ptát, proč hra vyžaduje peníze jako *autentické měřítko hodnoty*, které však současně *nemohou být důležité* a stávají se *bezcennými*.

Stewartův popis romské hry je v tomto ohledu podobně rozpačitý: „Jak se nezáživné papírové peníze přесouvaly z jedné strany stolu na druhou...“ Nezáživné pro koho? Jistě ne pro Stewarta, jenž lituje těch, kteří je prohráli, neboť představovaly náhodně odměnu za práci v továrně. A jejich „nezáživnost“ nelze podsouvat ani hráčům, neboť oni nepochybně hrají o cosi křídleného a velmi cenného. Natolik cenného, že je potřeba to symbolicky očistit – kdo by se tak usilovně věnoval symbolickému očišťování něčeho, co není důležité? Pozorovatelům, zdá se, uniká, že v trefném komentáři „prohra byla skoro stejně přijatelná jako výhra a jistě vhodnější, než kdyby se někdo do hry nezapojil vůbec“, nelze bagatelizovat a už vůbec ne

ignorovat ono nenápadné „skoro“. Teprve pomíneme-li toto „skoro“, můžeme se dopustit zbrklé radikalizace à la „peníze ve hře jsou chápány jako bezcenné“, která ovšem nemůže odpovídat skutečnému stavu věcí, protože v tom případě by byla smysluplná hra zrušena.

I s akterskými výroky je třeba nakládat opatrně, protože na jedné straně slyšíme „Hraju proto, abych vyhrál“, přičemž je zřejmé, že výhra se zjišťuje striktně podle peněz, zatímco na straně druhé se dozvídáme „Ať už chceme jako hazardní hráči cokoli, peníze to nejsou“. Hráčovo zpuštěné „nechci“ je pro účely interpretace nutně korigovat tím, co vysvítá z jeho konání; v tom případě navrhuji číst je takto: „Přestože stejně dobře jako vy chápu a ani na okamžik nezapomínám, že za peníze si v mimoherním světě mohu obstarat a osvojit mnohé, svým herním konáním vám a v neposlední řadě i sám sobě předvádím, že jsem schopen trvale svůdné moci peněz jako atributora mnoha hodnot odolávat. A to tím, že s nimi nakládám, jako by byly atributorem hodnoty jediné, totiž hráčské mohutnosti.“

Peníze ve hře nejsou „chápány jako bezcenné“. Jsou-li „svrhávány z trůnu jako měřítko hodnot ve vnějším světě“, i uprostřed herního světa je to vždy pouze „jako by“. Nikdo si nemyslí, že je to doopravdy, i kdyby to ostatním účastníkům hry nebo etnografům tvrdil od rána do večera. Naopak, velký hráč počítá s tím, že se jeho soupeř nedokáže vzdát myšlenky na hodnotu peněz v neherním světě, zatímco on sám to zejména v okamžiku, kdy dojde „na lámání chleba“, dokáže přesvědčivě předstírat; *v tom* je jeho *srdce*. Kdyby šlo jen o „papírky“, byl by velkým hráčem kdekoliv.

Ono „svrhávání z trůnu“ je hra zpoza hry, a teprve tato „meta-hra“ se odehrává v „živlu zdání“, který všichni, kdo to správně vyčetli, přiznávají. „Jako by“ však není akterovo skutečně riskování skutečných peněz a k tomu nutná kuráž nést jeho skutečné následky ve všech světech, kterými prochází.

Roger Cailliois se domnívá, že „svět hry je s reálným světem v přírodním protikladu, a že hra je tudíž aktivita, která se bytostně distancuje od reality. A to nám napovídá, že jakýkoli kontakt s běžnou životní realitou přináší zkázu a ohrožuje samu podstatu hry“ (1998: 63). Avšak vztah světa hry k onomu „reálnému“ světu se opozicí nevycerpává.

Nemůže existovat sám o sobě, vždycky je alternativou, kterou se vymezuje vůči širšímu kontextu. „Nelze mu porozumět,“ jak míní Loic Wacquant mluvě o jiném alternativním světě, „mimo lidský a ekologický kontext, v němž je ukotven, a mimo sociální možnosti, které tento kontext přináší. Definuje sám sebe v dvojitém vztahu symbiózy a opozice“ (2004: 17). Podobně uvažuje Martin Heidegger o průměrném výkladu autentické existence: „Jakožto jsoucí ve světě se po- byt tomuto výkladu nevyhnutelně musí dávat všanc, teprve jemu navzdory může vlastně získávat sám sebe, své vždy jedinečné možnosti, jak být. V něm, z něho a proti němu se děje veškeré pravé rozumnění, výklad, sdílení, znovuodkrytí“ (1996: 208).

Soudím tedy, že k maximálnímu „triumfů“ hráče nad neherní re- prezentací peněz zdanlivě paradoxně dochází nikoli *na hře* a v oka- mžiku, kdy člověk vyhrájí závratnou sumu, ale v mimoherním světě, kde svůdné moci peněz odolá, uschová je pro další herní příležitosti a ze své výhry si nekoupí ani druhou žárovku.

Dosud jsem se při svém popisu herního světa uvnitř socialismu vě- noval převážně jeho „opozici“, je načase zamyslet se i nad jeho „sym- biózou“ se zmiňným širším kontextem.

Jonathan Parry a Maurice Bloch ve své eseji o *penězích a moralitě smrtěny* (1989: 1–32) upozorňují na dva protikladné proudy západní- ho diskursu o symbolické reprezentaci peněz a zejména o morálním hodnocení peněžní a komerční směny.

Jedním je aristotelsko-tomistická tradice. Aristotelés odsuzuje peníze, které nabourávají ideál soběstačné domácnosti a produkce určené nikoli ke směně, ale ke spotřebě. Podle Tomáše Akvinského „*Nummus non parit nummos*. – Peníze neplodí peníze“, čímž míní hlavně to, že by je neměly plodit, neboť „výdělek z půjčování peněz je proti přírodě“ (Le Goff 2005: 24). Těžší myšlenková škola to zdů- vodňuje: „Peníze vypůjčené na lichvářský úrok neustále pracují (...). Lichva (...) pracuje ve dne i v noci, v neděli i ve svátek, ve spánku i bdění!“ Peníze nakládají s časem, který není jejich, ale Boží. Pro- to je to nejen zločin, ale hřích. Jedinou přípustnou funkcí peněz je splacení kupní ceny například za dům či pole, které přináší užitek, zatímco z vypůjčených peněz žádný užitek plynout nemůže (ibid.: 25–26). Proti tomu se však už ve 13. století, času „počítání, účet- nictví, času obchodníků a úředníků, kteří sestavují první rozpočty“ (Le Goff 2003: 223 s odvoláním na Muraye), vzrůstá drobný, ale v ideologicky rigidním systému významný lingvistický posun (mimo- chodem: fenomén později patrný i v politickém uskutečnění socia- lismu 20. století) spojený s gregoriánskou reformou, již iniciovala církve za účelem velkých společenských změn“ (Le Goff 2005: 51). Jedním z mezníků bylo zavedení instituce očiště – člověk, který by